

Kysučan, Lubor

Příběh civilizace, která ztratila míru : kritika neskromného životního způsobu v době úpadku římského impéria

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná. 1997, vol. 46, iss. G39, pp. [43]-60

ISBN 80-210-1705-8

ISSN 1211-6815

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111181>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

LUBOR KYSUČAN*

PŘÍBĚH CIVILIZACE, KTERÁ ZTRATILA MÍRU

Kritika neskromného životního způsobu

v době úpadku římského impéria

Abstract: The study entitled "The Story of a Civilisation which Exceeded its Limits" analyses examples of critiques of immodest lifestyles associated with Roman civilisation in the Late Republic and Roman Empire, as written by Roman authors. First, the author defines the process of crisis in the development of the Roman economy and lifestyle and then he analyses individual historical evidence. Contemporary critique was concentrated on the lavish lifestyles and consumption and the unhealthy phenomena connected with them in both the economy and society. Many of these have analogies in our times. The critique has been strongly influenced by the Roman philosophy of history, comprising the development of material civilisation as a negative power which speeds moral and social decay.

„V tomto podivuhodně zajímavém století římských dějin slyšíme stále otázky: ‚Čím stůně Řím?‘ A dávají se rozličné odpovědi: prý to byl úpadek náboženství, odpad od ctností římských předků, řecký ‚duchovní jed‘ a pod. My, kteří se na tu záhadu díváme z daleké perspektivy, víme, že čím Řím stonal a čím zašel, byly peníze – ta nebyvalá volnost, možnost a příležitost, kterou peníze dávají. Peníze nadzvedly Řím z pevné půdy: každý se snažil mít v hrsti peníze, většina jednoduše tím, že dělala dluhy; římský ‚Drang nach Osten‘ byl především honba za poklady v pokladnicích a chrámech – nikdo nechtěl zůstatí pozadu v těch nových závodech chtivosti po penězích. Zvláště stav rytířský se stal peněžní mocí. Každý si ‚dělal jmění‘. Statkáři přestali pěstovat obilí a dobytek, vypůjčovali si peníze, kupovali otroky a začali vydatněji pěstovat olej a víno.“

H. G. Wells

Vcelku banální a dějinami mnohokrát potvrzené skutečnosti, že materiální blahobyt, pokud jednostranně překročí svou míru, stává se brzdou rozvoje,

* Adresa autora: PhDr. Lubor Kysučan, Katedra klasické filologie, FF UP, Vodární 6, 77180 Olomouc

retardujícím činitelem, přispívajícím k úpadku a zániku civilizací, si všímali starověcí i moderní autoři. Podle nich se destruktivní působení blahobytu a z něj vycházejícího konzumního životního způsobu projevuje na všech úrovních, ekosystémem a ekonomikou počínaje a sociální sférou i individuální psychikou konče¹.

V této studii doložíme negativní působení materiálního blahobytu na civilizaci starého Říma tak, jak nám o něm vydávají svědectví dobové prameny². Ačkoliv v odborné diskusi o příčinách úpadku římské říše bývá zmiňováno mnoho různých důvodů, na nepříznivý dopad životního stylu poznamenaného materiálním konzumem upozorňuje většina významných historiků.

„Ale Římu stačilo hodovati, vymáhati poplatky, bohatnouti a dívat se na gladiátorské zápasy bez nejmenší snahy dozvědět se něco o Indii, Číně, Persii nebo Skytii, o Buddhovi nebo Zoroastrovi, o Hunech, černoších, národech skandinávských nebo tajemstvích západních moří,“ charakterizuje dopad římského blahobytu britský spisovatel H. G. Wells ve svých *Dějínách světa* (1926, str. 278). „Úpadek Říma byl přirozeným a nevyhnutelným následkem neúměrné velikosti. Blahobyť urychloval úpadek,“ napsal téměř o půldruhého století dříve Wellsův krajan, osvícenský historik Edward Gibbon. „... římská civilizace vskutku spáchala seberaždu...“ píše francouzský historik Jacques Le Goff (1991, str. 34).

Studii samotnou si zároveň klademe otázku, zda-li má uvedený fenomén určité paralely i se současným stavem světa, nalézajícím se nepochybně v obdobné zlomové situaci, jakou byl pozdní starověk. Úvodem se zamysleme nad tím, kdy vlastně v dějinách dochází ke zlomům a jaké jevy je charakterizují.

Civilizační zlomy jako porušení rovnováhy

Krizové okamžiky a zlomové situace v dějinách paradoxně nastávají větší tehdy, kdy civilizace dosáhne ekonomického, technického a ruku v ruce s ním i politického a vojenského úspěchu, kdy se vymaní ze svého předhistorického, mytického dětství a prožije si svou „klasickou“ epochu, charakterizovanou rozvojem hospodářství, růstem moci, racionality, vědy, náhradou někdejších přirozených vazeb rodové společnosti umělými vazbami sociálními (stát, byrokracie) a sekularizací veřejného života. Poté jako by se zpět (buť na jiné úrovni) vracela do někdejšího iracionálního stadia se všemi jeho nejistotami, frustracemi i očekáváními.

Úpadek starověké římské říše začíná právě v okamžiku, kdy její kultura dosahuje vrcholu svého rozkvětu, nejvyššího územního rozmachu, hospodář-

1 Poslední z výše uvedených činitelů nebývá dosud v sociologické ani historiografické literatuře plně reflektován. Přitom právě on může sehrát rozhodující roli při jakýchkoliv sociálních reformách usilujících o zmírnění dopadu globální krize.

2 Kritice neskromného životního způsobu v římské poezii doby Augustovy jsem se věnoval ve studii *Hledání zlatého věku* (1996, str. 55-74).

ské prosperity a téměř všeobecného blahobytu. Porušení rovnováhy nastává právě v důsledku jednostranného zbytnění ekonomické dimenze života jednotlivců i společnosti, vypjatou orientací na život, kde forma zvítězila nad obsahem, na život, v němž se konzumní životní styl proměnil – a to u všech vrstev společnosti – v stereotypní samoučel. Této skutečnosti si byli vědomi nejen tehdejší i pozdější historikové, ale i osvícenější část římské politické a intelektuální elity, usilující o nápravu bezperspektivního směřování kultury. Mnohé z příznaků této krize historikové považují za příznačné pro jakékoliv zlomové situace v dějinách včetně soudobé globální krize sklonku dvacátého století³. Mezi těmi nejvýznamnějšími se uvádějí⁴:

- úpadek ekonomiky, inflace, prohlubování sociálních rozdílů, v důsledku toho postupná dezurbanizace
- politický despotismus, růst byrokracie, snaha řešit rostoucí problémy čistě administrativním způsobem
- morální úpadek, konzumní životní styl „po nás potopa“, korupce
- degradace životního prostředí (vyčerpání půdy, epidemie)
- krize společnosti a společenských hodnot, útěk do soukromí, ztráta zájmu o společenství, růst násilí
- krize individua – pocit prázdnoty, ztráta životního smyslu
- spirituální krize – náboženský synkretismus, nová religiozita, obrat k mystice a iracionálním kultům, apokalyptická a mesiánská očekávání, záliba v paranormálních jevech
- kosmopolitismus, ale současně také xenofobie a intolerance
- změněný, „postmoderní“ obraz světa, relativismus hodnot

3 Hledání analogií mezi zánikem antiky a pozdějšími epochami, jež jejich současníci považovali za krizové, má v evropské historii rovněž dlouhou tradici. Určitých paralel si všimli už Charles Louis Montesquieu ve svých Úvahách o příčinách velikosti a pádu Římanů, anglický historik Arnold Toynbee a ruský myslitel Pitrim Sorokin ve svém spise O krizi naší doby. Podobné hledání někdy ovšem svádí k promítání vlastních představ do historie a jejímu vnímání prizmatem vlastního duchovního světa. Tak se tomu stalo např. ve studii G. Ferrery *Der Untergang der Zivilisation des Altertums* (Stuttgart 1922), v níž autor srovnává krizi římského impéria se situací Evropy po první světové válce a zároveň hledá v historii poučení pro soudobé směřování evropské politiky. V některých případech ovšem takové analogie poklesly až na oporu vulgární propagandy německého a italského fašismu. Hledání paralel úpadku Říma se současnou situací pokračuje až dosud. Naposledy tak učinil britský sociální ekolog Edward Goldsmith ve svém pozoruhodném eseji *Pád římského impéria* (z knihy *The Great U-Turn. De-industrializing Society*. Green Books, Hartland, Devon 1988) – viz polemický článek v tomto sborníku. Na úskalí jednostranného hledání podobných analogií upozorňuje ze starších historiků již Oswald Spengler (*Der Untergang des Abendlandes*. Verlag C. H. Beck, München 1923) a Kurt Pfister (*Der Untergang der antiken Welt*. Wilhelm Goldmann Verlag, Leipzig 1943).

4 Uvedené jevy uvádíme jako symptomatické pro krizová, zlomová období dějin. Tím je ovšem zdaleka všechny nehodnotíme jako vysloveně krizové nebo úpadkové. Některé z nich naopak v sobě nesou výrazně kladný a tvořivý potenciál (kosmopolitismus přispívá k propojení lidstva, spirituální krize inspiruje k nezávislému náboženskému hledání). S tím potom dále souvisí v případě sledované epochy problém terminologický – lze chápat vývoj pozdní římské společnosti jako zlom, dějinný skok a nebo plynulou kontinuitu? K tomu více viz studie v tomto sborníku – Jarmila Bednářková: Několik poznámek k pozdní antice z hlediska bohatství a chudoby.

- kulturní únava a vyčerpanost – proměna umění, návraty do minulosti, epigonství, formalismus – l'art pour l'art, povrchní encyklopedismus
- úbytek populace, demografická nerovnováha mezi Římem a sousedními kmeny
- ambivalentní vztah k tzv. barbariku.

Z uvedených jevů se v naší studii zaměříme na sledování neskromného životního způsobu a jeho kritické ohlasy v dobových pramenech. Domníváme se, že právě ten totiž spustil celou řadu dalších procesů a přispěl ke konečnému rozkladu římské společnosti.

Proměny římské ekonomiky a životního stylu

V samotných počátcích svého vývoje představoval starý Řím v podstatě agrární, venkovskou společnost s mnoha vytrvale přežívajícími rysy rodového zřízení. Základem ekonomiky bylo pastevectví a zemědělství. Raná římská republika představovala typ samosprávného demokratického městského státu. Avšak sousedství dvou prosperujících a daleko vyspělejších civilizací na italské půdě, totiž Etrusků a Řeků, podněcovalo římskou výbojnost. Ovládnutím Itálie se Řím proměnil v militantní, výhradně na expanzi orientovanou společnost. Avšak i tato společnost si ještě po dlouhá staletí zachovávala tradiční patriarchální ráz; její militantní zaměření utužovalo pocit občanské sounáležitosti, posilovalo pocity vlastenectví a v návaznosti na starší kmenové tradice vytvářelo určitou národní mytologii. Řím tak v podstatě představoval společnost spartského typu – navzdory vysoké vojenské a politické síle byl život jeho občanů velmi chudý, kultura stagnovala a navíc měla xenofobní ráz.

Zásadní proměna přichází ve 3. a 2. stol. př. Kr., kdy se po dlouhodobých válkách s Kartágem a Řeky Římané současně stávají pány západního i východního Středomoří. Do Říma začíná proudit velké množství laciné pracovní síly v podobě otroků a zároveň nesmírné bohatství ve formě válečné kořisti. Základ římské společnosti – rolnický stav – chudne a je nucen stěhovat se do měst, kde vytváří stále početnější vrstvu proletariátu, odkázaného na sociální péči státu. Půda na venkově se koncentruje v rukou velkostatkářů využívajících pracovní síly otroků. Akumulace bohatství vede k polarizaci majetkových a sociálních rozdílů. Tradiční rodová šlechta ustupuje do pozadí, na její místo se dostávají tzv. equites (jezdci), vstava bohatých finančníků, podnikatelů a obchodníků, která žije z peněžních transakcí a nájmů daní z provincií (tzv. publikáni).

Současně s touto ekonomicko-sociální změnou se proměňuje i životní způsob. Římané se setkávají s rafinovaným komfortem a nákladným životním způsobem helénistického světa. Samotný Řím se v podstatě stává jedním z dalších helénistických států. V praxi to znamená prudkou urbanizaci původní v podstatě venkovské římské společnosti. Nadále je to už město, zvláště pak město Řím, které se stává centrem nejen politickým, ale i kulturním⁵.

5 Tuto skutečnost dokazuje např. adjektivum urbanus (=původně městský), které nabylo i

Získání a udržení tohoto způsobu života se stává prvořadou hodnotou a hlavní sociální hrou pro většinu římských občanů, elitou počínaje a městským proletariátem konče. Znamé heslo „panem et circenses“ tento styl výstižně charakterizuje.

Proměna a rozšíření říše v důsledku výbojných válek a stále zřejmější nepoměr mezi její nesmírnou rozlohou, přebujelou ekonomikou a tradičním, v diametrálně odlišných poměrech se vyvinuvším republikánským systémem vedou nakonec k zániku republiky a ustavení císařské monarchie. Je ovšem jisté, že k definitivnímu oslabení republiky přispěl i spotřební, v podstatě na vlastní zájmy a do soukromí orientovaný individualistický životní způsob elity i širokých vrstev obyvatel. Zrcadlem této proměny byla rovněž armáda, která se již o století dříve proměnila z občanské milice na profesionální žoldnéřské vojsko.

Naznačený životní způsob byl podporován existencí císařství. I když se někteří císařové svými edikty a zákony⁶ snažili tlumit alespoň jeho nejhorší výstřelky, jiní jej zase svým osobním příkladem a nákladně vedeným dvorem jen podporovali.

Vytvořením rozsáhlého mocenského prostoru ve Středomoří vznikla vzájemně propojená ekonomika, na jedné straně vedoucí k velkému obratu zboží, služeb i financí, na straně druhé však oslabující hospodářskou soběstačnost tradičních oblastí říše, zejména Itálie. Jasnou charakteristiku tohoto stavu podává zvláštní přípis císaře Tiberia (vládl 14–37 po Kr.) římskému senátu⁷:

„Proč tedy kdysi vládla šetrnost? Protože každý se krotil sám, protože jsme byli občany jediného města; ani lákadla nebyla táž, dokud jsme byli pány v mezích Itálie. Vítězstvími nad nepřáteli jsme se naučili promrhávat cizí, vítězstvími nad spoluobčany i své vlastní. Jak nepatrné je tohle, na co upozorňují aedilové! Jak to lze přehlížet, přihlédneme-li k ostatnímu! A nikdo, při Herkulovi, nepodá zprávu o tom, že Itálie potřebuje zahraniční pomoci, že živobytí národa římského je denně ohrožováno rozmary moře i vichřic. Nepomohou-li i statkářům i čeledi i venkovu přebytky provincií, užijí nás asi naše parky a naše letohrádky. Tohle, otcové a přisedící, má na starost císař; to když se opomene, vyvrátí to stát z kořene.“

Římská říše v době císařství fungovala jako moderní sociální stát, nucený vydávat stále větší sumy na zajištění městské chudiny, vytlačené v důsledku nepřírodných ekonomických poměrů do marginálního postavení. K udržení blahobytu bylo zapotřebí stále více státních výdajů na armádu, byrokracii i rozsáhlou infrastrukturu.

významu zdvořilý, civilizovaný, kultivovaný, vzdělaný. Uvedeným adjektivem byl charakterizován životní styl, kulturní návyky i literární tvorba (Oxford Latin Dictionary, Clarendon Press, Oxford 1982, str. 2105). Jeho protikladem pak bylo adjektivum rusticus (=venkovský, selský), v přeneseném smyslu pak hrubý, zpozdilý, neotesaný, zaostalý.

6 Zákony císařů Augusta, Tiberia, Diokleciána.

7 Tacitus, Letopisy 3,54.

To vedlo k hluboké ekonomické krizi, jejímiž zřetelnými projevy byla inflace⁸ a snížení kvality života velké části společnosti. Krize propukla ve 3. stol. a Řím se z ní prakticky už nevzpamatoval. Stát se jí snažil čelit různými zásahy do ekonomiky (např. známý Diokleciánův edikt o maximálních cenách, kontrola ražby mincí, násilné a dědičné připoutání obyvatel měst k jejich povolání). Tato opatření však – pokud krizi ještě neprohlubovala – zůstávala zcela neúčinná. Mnozí historikové v této souvislosti dokonce hovoří o jakémsi římském „státním socialismu“⁹. Příčina krize ovšem byla podstatně hlubší, než aby ji bylo možno řešit pouze administrativními zákroky. Navzdory vysoké technické úrovni a organizační schopnosti Římanů byla jejich ekonomika v podstatě založená na plnění. Byla to ekonomika, která mohla dobře prosperovat v dobách, kdy do velkých center říše plynuly poplatky a daně z provincií, kdy měli Římané k dispozici zdroje celého Středomoří a levnou pracovní sílu. Ekonomická elita nemusela vyvíjet žádnou tvůrčí činnost – veškeré řízení bylo omezeno na správu statků, výhodné finanční obchody, nájmy daní atd. Když však začaly ubývat zdroje i počet otroků v důsledku ukončení vnějších válek, chyběla elitě vůle a imaginace k hledání alternativy, k tvořivému rozvíjení ekonomiky se stávajícími a stále omezenějšími zdroji. Římská ekonomika mohla růst tak dlouho, dokud rostla říše a dokud rostl přísun zdrojů. Jakmile se ten zastavil, nebyla s to poradit si s omezenějšími možnostmi a začala upadat. Další z příčin úpadku pak byla zřejmá neochota zřít se nákladného životního způsobu¹⁰.

Někteří z osvěceniějších současníků si byli tohoto nepříznivého stavu vědomi, jak nám to dosvědčují četná svědectví z dobových pramenů. Avšak jejich kritický zájem se omezil pouze na pouhé konstatování situace a nedovedl zabránit tomu, aby se ekonomika nakonec nevrátila k naturálnímu hospodářství a samotná říše nezanikla uprostřed bída a rozvratu, zasahujících většinu jejího území s výjimkou centrální části (Itálie).

8 Inflaci dosvědčuje zhoršující se kvalita mince, prokázaná archeologickými nálezy. Více k tomu Jan Burian, *Římské impérium*. Svoboda, Praha 1994.

9 V této skutečnosti spatřují někteří historikové vlastní příčiny úpadku (např. Louis C. West v článku *The Economic Collapse of the Roman Empire*, *Classical Journal* 28, 1932–3, str. 96–106). Narušený vztah mezi individuem a státem vedl nakonec k tomu, že občan se stal bezprávným sluhou státu a objektem státní manipulace – zejména v oblasti ekonomické (daně, obchod, výkon povolání).

10 Výstižně situaci charakterizují slova již citovaného H. G. Wellsa: „A jestliže na kamenité půdě římského bohatství chřadly a zmíraly fyzika a biologie, vědy politické a sociální neměly ani příležitost vzkřít. Politická diskuse by byla bývala velezradou vůči císaři, sociální a hospodářské bádání by bylo ohrozilo boháče. A tak Řím nikdy nezkoumal svého sociálního zdraví, nikdy se neptal, zač vlastně stojí jeho tvrdý byrokratismus, až ho stihla pohroma. Proto také nebylo nikoho, kdo by si byl uvědomil vážný jeho úpadek, aby se rozvinula duševní tvořivost, jež by říše udržovala, nebylo všeobecné výchovy pro společné myšlenky, aby lidé bojovali a pracovali pro říše, jako se bojuje a pracuje pro drahé vlastnictví. Ale vládcové římské říše nechtěli, aby jejich občané bojovali pro něco v jakémkoliv duchu. Boháči vyjedli srdce obyvatelstva a byli se svým obědem spokojeni“ (Wells 1926, str. 278).

Krise z přesycení a kritika neskromnosti

O růstu materiální prosperity a blahobytu v Římě se nedovídáme jen z textů, kriticky komentujících jeho negativní důsledky, ale zároveň z celé řady právních dokumentů. Už od nejstarších dob (legendární královské zákony zmiňované pozdějšími autory, zákony „dvanácti desek“) se v římské společnosti setkáváme s přísným omezováním spotřeby. V době republiky tento morální dohled vykonával senát a censoři, zvláštní úředníci pověřeni dozorem nad mravy¹¹. Omezení se týkala celé škály lidských aktivit (pohřební zvyklosti, stolování, pití vína, náboženské obřady¹²) a přísně regulovala nejen spotřebu, ale celkovou morálku včetně soukromého života. Opatření proti luxusu byla uplatňována zvláště v období po druhé punské válce (skončila r. 201 př. Kr.) a po vítězných válkách s helénistickými panovníky na východě (r. 197 př. Kr. poražen makedonský král Filip V., r. 190 př. Kr. seleukovský král Antiochos III.). Tehdy do Říma začala v hojně míře proudit nejen bohatá válečná kořist, ale s rozmáhajícím se obchodem i luxusní orientální zboží¹³.

Morální rigorózností a přísným postupem proti rozmáhajícímu se nákladnějšímu způsobu života vynikal zejména římský politik Marcus Porcius Cato (234–149), jemuž se pro přísný výkon censury dostalo přízviska Censorius. Cato dokonce prosadil zvláštní daň z luxusu, kterou uvalil nejen na nákladnější ženský oděv, vozy, šperky, ale rovněž na stolní náčiní a otroky koupené za vyšší ceny¹⁴. V období římské republiky byl přísně omezován import cizího zboží. Např. ještě roku 89 př. Kr. byl vydán zvláštní censorský výnos zakazující prodej orientálních masť a parfémů i řeckého vína¹⁵.

O velkorysou obnovu mravů na samotném počátku císařství se pokusili císařové Augustus (vládl 27 př. Kr. –14 po Kr.) a jeho nástupce Tiberius (14–37). Zatímco Augustus měl před očima spíše romantický ideál starořímské společnosti, pragmatictější Tiberius svými opatřeními sledoval spíše hospodářskou stabilitu Itálie. Augustus se různými zákony snažil zamezit rozkladu rodiny a ubývání populace a zároveň postihnout nákladný životní způsob (po způsobu předchozích zákonů proti luxusu stanovil pevnou mez pro výdaje na hostiny, nošení purpurového oděvu povolil pouze senátorům v případě, že vykonávají určitý úřad). Tiberius zakázal při stolování používat ná-

11 Tyto zákony se označují v římské právní terminologii jako *leges sumptuariae*.

12 Známé jsou zákazy bakchanálií (orgiastických obřadů Bakchova kultu) římským senátem (např. *Senatus consultum de Bacchanalibus* z r. 186 př. Kr.), které měly zamezit sexuální výstředností, k nimž údajně docházelo. Podle názorů některých historiků však pravým důvodem zákazu byly obavy státu z nedovolené politické činnosti pod pláštíkem náboženského sdružení.

13 Podrobný přehled všech zákonů podává Ingo Sauerwein ve své disertační práci *Die leges sumptuariae als römische Maßnahme gegen den Sittenverfall*. Universität Hamburg, Hamburg 1970.

14 Saverwein, 1970, str. 66–70.

15 Některé ze zákazů omezujících zejména import cizích potravin včetně vína nebyly motivovány ani tak potřebou chránit morálku jako spíše italské zemědělství, jež ztrácelo konkurenceschopnost v přílivu lákavého východního zboží.

doby z čistého zlata a mužům zapověděl nošení hedvábného oděvu. Tiberiova opatření hodnotí v dlouhodobé perspektivě jako úspěšná i historik Tacitus, který byl v jiných ohledech vůči císaři zaujatý:

„... přepychové hodování, pěstované s ohromným nákladem po sto let, od bitvy u Aktia až po tu válku, jíž se zmocnil vlády Galba, poněnáhu ustalo.“¹⁶ Tacitus ovšem tuto skutečnost přičítá i postupnému zruinování nejbohatších římských rodin, jakož i uplatnění nových, skromnějších a šetrnějších lidí z municipií a provincií v římské politice. Z nich vynikl zejména císař Vespasián (vládl v l. 69–79), o jehož šetrnosti se až vykládaly anekdoty. Svou uvážlivou hospodářskou politikou uvedl do pořádku ekonomiku rozvrácenou válkami a plýtváním.

Na druhé straně řada vládců nechvalně proslula okázalým mrháním v soukromém i veřejném životě (Caligula, Nero, Heliogabalus), takže životopisy některých císařů prvního i třetího století jsou zaplněny detailními a pikantními zmínkami o jejich osobní rozmařilosti¹⁷.

Kritiky neskromného životního způsobu se v římském prostředí začínají v hojnější míře objevovat od 2. stol. př. Kr. s výše popsanými proměnami ekonomiky a životního stylu. Nalézáme je jak v právních dokumentech (soudní řeči), tak v satirě a dílech historiků. Jsou namířeny nejen proti individuální rozmařilosti, ale tepou i společenské zlořády, které ji umožňovaly či z ní naopak pramenily.

Jeden z prvních varovných dokumentů, v němž je poukázáno na provázanost osobní rozmařilosti a chtivosti s protiprávními praktikami představuje Ciceronova řeč proti Verrovi. Slavný římský řečník a politik Marcus Tullius Cicero (106–43 př. Kr.) v ní r. 70 př. Kr. žaluje Gaia Verra, který jako místodržící Sicílie v letech 73–71 př. Kr. tuto bohatou provincii vydrancoval a ozebračil:

„A byl to zase tenhle prétor, který ty nejstarobylejší památky – ať už po obzvláště bohatých králích, kteří je určili k ozdobě měst, nebo i po našich vojevůdcích, kteří je po vítězství buďto darovali nebo vrátili sicilským městům – všechny uloupil a oloupil. Tak nezacházel jen se sochami a jinými ozdobami na veřejnosti: ne, on i všechny svatyně, zasvěcené nejsvětějším bohosluzbám, obral, ba neponechal Sicilanům žádného boha, který se mu zdál proveden trochu umělečtěji a v starém slohu. Co se pak tkne cizoložství a smilstev, hovořit o jeho zločinných choutkách mi brání stud; také nechci takovými vzpomínkami přitěžovat v neštěstí těm, kterým jeho chtíč nedovolil uchovat si svoje manželky a děti bez poskvrní.“¹⁸

Jednání, které Cicero podává ještě jako mimořádnou soudní kauzu, se ovšem během několika málo desetiletí stalo častým průvodním zjevem správy provincií.

16 Tacitus, Letopisy 3,55. Bibliotéka klasiků řeckých a latinských, Praha 1932.

17 Gaius Suetonius Tranquillus, Životopisy římských císařů. Odeon, Praha 1966. Portréty světovládců (Historia Augusta). Svoboda, Praha 1982.

18 Cicero, Proti Verrovi 1, 14 In Antika v dokumentech IIa-Řím. Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1960, str. 173.

Dalším předmětem kritiky neskromnosti byly nežádoucí jevy v zemědělství, v němž snaha o maximální zisky narušila tradiční vazby k půdě, nahradila je neosobní „velkovýrobou“, produkcí orientovanou výhradně na komerci, což přineslo neblahé ekonomické i ekologické důsledky v podobě snížených výnosů. Na tyto nežádoucí jevy upozorňují současně římský polyhistor a politik Gaius Plinius Secundus (Plinius Starší) a autor odborné zemědělské literatury Lucius Iunius Moderatus Columella. Plinius kritizuje zejména scelování pozemků do rozsáhlých latifundií:

„Omezená výměra polí se má dodržovat především, to bylo mínění starých – soudili totiž, že je lépe osévat menší plochu a lépe orat; téhož názoru byl, jak vidím, i Vergilius. A máme-li říci pravdu, velkostatky zničily Itálii, ba už i provincie – vždyť šest statkářů vlastnilo půl Afriky, když je popravil císař Nero...“¹⁹

Columella zase poukazuje na nebezpečí vyplývající z bezohledných tržních praktik a úpadek vztahu k zemědělství v přesycené římské společnosti:

„Dokud se ten obyčej zachovával a pole se obdělávala vytrvale a horlivě, mívali oni staří Sabinové, Quirité a pradědové římstí – byl i mezi meči a požáry a za nepřátelských vpádů hubících úrodu – vyšší sklizně než my, kterým přece dlouhý mír dovoľoval a umožňoval zemědělství zvelebit. A tak v tomto Latii a v zemi Saturnově, kde poučili své potomky o polních plodinách bohové, tam nyní v dražbě pronajímáme dovoz obilí ze zámořských provincií, abychom netrpěli hladem, a uskladňujeme vinnou sklizeň z ostrovů Kykladských a z krajů baetických i galských. A žádný div, když se obecně ujal a utvrdil názor už běžný, že zemědělství je práce špinavá a zaměstnání takové, ke kterému není třeba žádné průpravy ani návodu.“²⁰

Vedle těchto kritik systému a společnosti se v římských pramenech neméně často setkáváme s výhradami vůči individuální neskromnosti, doložené barvitými příklady zbytečné a plýtvavé materiální spotřeby:

„Nedlouho předtím byly vyrobeny stříbrné mísy, každá stoliberní, jakých bylo tehdy v Římě, jak víme, celkem 150, a mnozí pro ně byli úkladem chamtivců proskribováni. Ať se zardí letopisci, kteří činili takové neřesti odpovědnými za občanskou válku: náš věk byl zdatnější. Za vlády Claudiovy jeho otrok po Drusille, jménem Rotundus, pokladník pro Přední Hispánii, měl mísu těžkou 500 liber. K jejímu zhotovení byla napřed vystavěna dílna a mísa tvořila soupravu s osmi o 250 librách, aby je, prosím, nosilo – kolik jeho spoluotroků? nebo kterým hodovníkům?“²¹

Názorné příklady dobové rozmařilosti podává římský filozof Lucius Annaeus Seneca ve svém konsolačním spisu Útěcha pro matku Helvii, v němž se v době svého vyhnanství na Korsice zamýšlí nad nadbytečností a marností většiny lidských potřeb:

19 Plinius Starší, Přírodověda 18, 35 In Antika v dokumentech IIa, 1960, str. 318.

20 Columella, O zemědělství – předmluva In Antika v dokumentech IIa, 1960, str. 321.

21 Plinius Starší, Přírodověda 33, 145 In Antika v dokumentech IIa, 1960, str. 331.

„Gaius Caesar, jež, jak se mi zdá, příroda přivedla na svět jen proto, aby ukázala, co zможou vrcholné neřesti spojené s vrcholnou mocí, utratil jednoho dne za hostinu deset miliónů sesterciů, a třebaže mu přitom pomáhala vynalézavost tolika lidí, přece jen taktak našel způsob, jak změnit daně ze tří provincií v jedinou večeři.

Jací ubožáci jste vy, jejichž patro podráždí jen drahá jídla! Drahými je však nečiní skvělá chuť nebo příjemný pocit v hrdle, ale vzácnost a obtížnost při opatrování. Nač by jinak potřebovali tolik umění sloužících břichu, kdyby se chtěli vrátit k zdravému rozumu? Nač všechno to obchodování? Pustošení lesů? Prohledávání mořských hlubin? Všude leží potraviny, na každém místě je příroda připravila, ale oni chodí kolem nich jako slepí a běhají po všech krajích, plaví se přes moře a dráždí hlad velkým množstvím, ačkoliv by jej mohli utišit malým.“²²

„Avšak on touží po nábytku, na němž by se třpytily zlaté nádoby, stříbro slavné jmény dávných umělců, bronz, jemuž dodala cenu sběratelská vášeň několika lidí, po zástupu služebnictva, který činí sebevětší dům příliš těsným, po překrmeném dobytku donuceném tučnět, po mramoru pocházejícím ze všech končin světa.“²³

Při kritice vlastní současnosti se antičtí autoři většinou obraceli k minulosti jako určitému ideálu prostoty:

„Kdykoli se ohlédnou na příklady z minulosti, stydím se hledat útěchu pro chudobu, protože rozmařilost naší doby dospěla tak daleko, že si vyhnanci berou s sebou víc peněz na cestu, než kolik kdysi činívalo veškeré jmění velmožů. Je dostatečně známo, že Homér měl jednoho otroka, Platón tři a ani jediného Zénón, u něhož měla svůj počátek přísná a mužná filozofie stoická.“²⁴

Pro svou dobu za příznačný považuje Seneca osud římského boháče Marca Gavia Apicia z poč. 1. stol. po Kr., autora kuchařské knihy proslulé rafinovanými recepty, kterého jeho labužnictví stálo jmění a nakonec i život:

„... za naší paměti Apicius, který se v tom městě, ze kterého museli kdysi odejít filozofové jako škůdci mládeže, stal učitelem kuchařství a svou naukou nakazil svou dobu!

Stojí za to poznat jeho konec. Když vynaložil na svou kuchyni sto miliónů sesterciů, když na různé hostiny spotřeboval tolik knížecích darů a tak obrovské částky, že by stačily na vydržování Kapitolu, tísněn dluhy byl donucen nahlédnout poprvé do svých účtů; spočítal, že mu zbude deset miliónů sesterciů, a spáchal sebevraždu jedem, jako by žít s deseti milióny sesterciů znamenalo umírat hladu.

Jaká to byla rozmařilost, když pro ni deset miliónů znamenalo chudobu!“²⁵

22 Lucius Annaeus Seneca, Útěcha pro matku Helvii X. In O dobrodiních. Svoboda, Praha 1991, str. 309.

23 Seneca Mladší, Útěcha pro matku Helvii XI, str. 311.

24 Seneca Mladší, Útěcha pro matku Helvii XI, str. 313.

25 Seneca Mladší, Útěcha pro matku Helvii X, str. 310.

Kritika neskromnosti byla většinou spojena s kritikou města. To bylo na jedné straně považováno za centrum kultury a normu vkusu, na straně druhé však za místo, kde rafinovaná rozmařilost dosahovala svého vrcholu. Tato představa je pro antické vidění světa příznačná už od doby helénismu, kdy dala vzniknout celému literárnímu druhu – bukolické poezii, oslavující prostotu a nenáročnost venkovského způsobu života. Kritika městského životního stylu nabývá na intenzitě v 1. stol. po Kr. a je živá až do sklonku antiky. Setkáváme se s ní v satíře i ve vážných dílech historiků, u autorů pohanských i křesťanských. Jeden z výstižných popisů stinných stránek města podal ve 2. pol. 4. stol. pozdně římský historik Ammianus Marcellinus:

„Avšak tato velkolepá nádhera římské společnosti je znevažována nezřídinou lehkomyšlností nemnoha jedinců, kteří neuvažují o tom, kde se narodili, nýbrž upadli, jako by byly povoleny neřesti, do bludů a prostopášnosti...

Jiní pokládají za největší chloubu kočáry nad obyčej vysoké a oděvy okázale přepychové. Potí se pod tíží pláštů, které mají přehozeny přes šiji a sepnuty u samého hrdla a které jsou pro nadměrnou jemnost průdušné, přičemž je častými pohyby, hlavně levou rukou, rozhrnují, aby jasně prosvítaly dlouhé třásně a tuniky zdobené pestrými výšivkami, zpodobujícími rozmanitá zvířata. Další pak s tváří přísně nastrojenou vynášejí do nebe, aniž se jich kdo ptá, své statky, chlubí se ročními výnosy z polí – jak mívá – dobře obdělaných a úrodných a chvástají se tím, že jich mají hojnost od východu až k západu slunce.“²⁶

Kritický historik si rovněž plně uvědomuje souvislost mezi konzumním stylem života orientovaným na materiální blahobyť a duchovním i morálním úpadkem římských obyvatel:

„A poněvadž je tomu tak, oplývá nyní radovánkami lenošivé nečinnosti několik domů, které předtím prosluly vážným pěstěním studií, a ozývá se z nich zvučný hlahol a pronikavý břinkot strunných nástrojů. Zkrátka, místo filozofa je povoláván zpěvák a místo řečníka učitel kratochvilných umění, knihovny jsou natrvalo uzavřeny jako hrobky, ale zhotovují se vodní varhany, obrovské lyry, velké jako vůz, flétny a nikterak skrovné nástroje k hereckým výstupům...

... A ať kamkoli obrátíš oči, můžeš spatřit tuze mnoho nakadeřených žen, které mohly, kdyby se byly vdaly, při svém věku porodit již tři děti, jak až do omrzení šoupají nohama po podlaze a všelijak se kroutí, přičemž vyjadřují nesčetné postavy, které zpodobily divadelní kusy.“²⁷

Na závěr svého líčení úpadkových jevů vyslovuje historik myšlenku, která se ukázala obzvláště jasnozřivou vzhledem k budoucím osudům římské civilizace:

„Tyto a podobné věci nedovolují, aby se v Římě dalo něco pozoruhodného a závažného.“²⁸

26 Ammianus Marcellinus, Dějiny (česky Soumrak římské říše), XIV,6, str. 41.

27 Ammianus Marcellinus, Dějiny, XIV,6, str. 43.

28 Ammianus Marcellinus, Dějiny, XIV,6, str. 44.

Ještě sugestivnější líčení společenského rozvratu, které není pouhou kritikou městské rozmařilosti, ale odsudkem celé odcházející kultury, podává ve svém spise *Ad Donatum* (K Donatovi) severoafrický křesťanský spisovatel a kartaginský biskup Thascius Caecilius Cyprianus:

„Obrátíš-li své oči a tvář i na ta města, shledáš tam ruch smutnější než sebevětší opuštěnost. Chystají se gladiátorské hry, aby chtíč surových očí byl ukojen krví. Tělo gladiátora se nacpává pro sflu vydatnějšími pokrmy a mohutná masa údů tloustne bochánky tuku, aby zahynul dráze, až bude vykrmen pro popravu. Člověk se zabíjí pro pobavení člověka, a umí-li kdo zabíjet, je to zkušenost, cvik, umění; zločin se nejen koná, nýbrž se mu i vyučuje. Co lze vyslovit nelidštějšího, co krutějšího? Je to věda, když někdo umí usmrcovat, a sláva, když usmrcuje.“²⁹

S poněkud veselejším nadhledem, avšak s neméně šíravou ironií pohlíží na rozmařilost života nejen městského dobová satira. Nejvýstižnější obrázek konzumního a duševně prázdného života římských zbohatlíků podal římský politik a spisovatel 1. stol. po Kr. Petronius ve svém románu *Satiricon* (zvláště ve známé pasáži Hostina u Trimalchiona). Nejkonkrétnější satiry útočící na dobové zlořády však pocházejí z pera poněkud mladšího Decima Iunia Iuvenala. Předmětem jeho kritiky je neskromný životní způsob a rozmařilost současníků, z ní vyplývající morální úpadek, ale zároveň také sociální prostředí, které vytváří jeho podhoubí, tj. město a jeho vykořeněná, kosmopolitní společnost³⁰:

„Co bych si v Římě jen počal? Lhát neznám. A neumím chválit knihu, když zdá se mi špatná, a ještě se sháněti po ní. V pohybech hvězd se nevyznám...“³¹

„To už je choroba doby: zde žijeme opravdu všichni v náročné chudobě. Zkrátka: tu v Římě všechno se platí. Rád bys pozdravil Cossa? Co nabídněš sluhovi za to? Anebo za němý pohled, jež Veiento věnuje tobě?“³²

29 In Antika v dokumentech IIb-Řím, str. 423.

30 Iuvenalis pohlíží na situaci své doby očima usedlého konzervativního příslušníka středních vrstev. Z tohoto jeho založení vyplývá určitý římský patriotismus přecházející místy v projevy lehké xenofobie, kdy z úpadku velkoměstských mravů obviňuje četné cizince, usazené v kosmopolitním Římě, Syřany, Egyptany a zejména Řeky:

„Dávno v Tiberu proud už vtekl Orontés syrský:
mrav s sebou přinesl cizí i řeč i flétnu i struny
napjaté šikmo a především bubínky — národní zvláštnost —,
s proudem i děvčata přišla, jež svádějí v okolí cirku.“

Iuvenalis, *Satiry*, III,62-65

Pozoruhodný obrázek městského života římského císařství ve srovnání s životem venkovským podává řecký filozof a Iuvenalův současník Dión z Prúsy (asi 40-120) ve své řeči O Euboi neboli Lovce. Srovnává v ní dekadentní a sociálně nespravedlivý život ve městě s idylickou prostotou venkova.

31 Iuvenalis, *Satiry* III,41-43. Svoboda, Praha 1972, str. 44.

32 Iuvenalis, *Satiry* III, 182-185, str. 49.

Ve své kritice města Iuvenalis činí i pozoruhodné environmentální postřehy:

„Mnozí se rozstůnou v Římě i zemřou, že nemohou spáti;
malátnost arci je z jídla, jež nestrávíš, takže tě tlačí
v žaludku, který jen pálí. Což v nějakých činžovních bytech

můžeš zamhouřit oko?“³³

„Pohled na mračna kouře, v nichž k hostině spěchají lidé!
Účastníků je stovka a každý má kuchyni s sebou.“³⁴

Podobně jako jiní kritikové své současnosti, i Iuvenalis se přidržuje osvědčeného schematu zkažená přítomnost – ideální (idealizovaná) minulost. Chyby současníků jsou vždy líčeny s poukazem na ctnost a prostotu předků.

„Kdy se jen neřestem dařilo lépe? Kdy hrabivost měla
bohatší žně? Kdy s takovou vášní se hazardně hrálo?
K stolům, kde v kostky se hraje, se nejde jen s hubeným
měšcem;

má-li se opravdu hrát, tu přistává celičkou truhlu.

K jakým tu dochází bitvám, když účetní převezme roli
zbrojnoše!

Je to snad bláznovství pouhé, když sto tisíc
ve hře

promarní člověk, jenž otroku v zimě chce tuniku upřít?

Kdopak si z předků vil postavil tolik, kdo sedm měl
chodů,

určených jedině sobě?“³⁵

Se stejným myšlenkovým schematem pracují římsí historikové. Jejich pohledu na dějiny i současnost bude věnována poslední kapitola této studie.

Skromnost a římská filozofie dějin

Antické vidění dějin bylo ve své podstatě pesimistické. Současnost, pokud nebyla zrovna zachycována v básních na triumfující vojevůdce a v panegyriích na počest císařů, byla většinou líčena s pohledem plným skepse a depektu. Svou roli tu nepochybně sehrál nejen vliv některých filozofií, pojímajících veškeré světové dění jako opakující se cyklus³⁶, ale také mytologický motiv čtvera věků a v něm zakotvená představa o neustále se zhoršující jakosti

33 Iuvenalis, Satiry III, 232–235, str. 51.

34 Iuvenalis, Satiry III, 249–250, str. 52.

35 Iuvenalis, Satiry I, 86–94, str. 32.

36 Představu cyklického vývoje zastávali především stoikové. Dějiny vesmíru i lidstva představují neustále se opakující cyklus, který je vždy ukončen světovým požárem (ekpyrósís).

lidského pokolení a negativním působení civilizace. Na tomto modelu byl založený i pohled římské historiografie na morálku a její vývoj. V jejím vidění představovaly „mores maiorum“ ideální stav, nedostižný vzor, od něhož se nehodní potomci stále více odklánějí. Toto schéma se opakuje v římské historiografii od Sallustia až po Ammiana Marcellina a teprve pozděně římský, zejména křesťanští autoři přinášející nový typ „světové kroniky“ uvádějí do dějin jiný úhel pohledu.

V době Augustovy restaurační politiky, usilující o obnovu starých republikánských mravů, se historikové vlastně stali tlumočníky státní (respektive panovnickovy) ideologie. Idealizující líčení raně římských dějin se proměnilo v jakési „topoi“ většiny historických děl. Tak je tomu zejména v monumentálním díle římského historika Tita Livia (59 př. n. l. -17 n. l.) *Ab Urbe condita* (Od založení Města), v němž autor vypsál římské dějiny od jejich bájných počátků až do své současnosti. Příčinu mravního úpadku Říma spatřuje Livius v rozšíření neskromného životního stylu, který do Říma uvedlo vojsko navrátilivší se z východních tažení na poč. 2. stol. př. Kr.³⁷. Liviovu dějinnou filozofii ilustruje následující citace z předmluvy k jeho historickému dílu:

„... čím méně bylo majetku, tím méně touhy po něm; teprve nedávno bohatství přivedilo lakotu a hýřivé rozkoše, přineslo s sebou touhu přepychem a požitkářstvím zahubit a zničit všechno.“³⁸

Ještě podrobněji je tato filozofie dějin rozváděna v díle dalšího římského historika Gaia Sallustia Crispa (86–35 př. Kr.). Ve svých dílech *Coniuratio Catilinae* (Catilinovo spiknutí) a *Bellum Iugurthinum* (Válka s Iugurthou), v nichž líčí negativní jevy římské domácí i zahraniční politiky, má autor četné exkurzy, v nichž porovnává ideální morálku předků s mravním úpadkem své současnosti. Jeho hlavní příčinu opět vidí v nemírném růstu materiálního blahobytu, který se stal v římské společnosti prvořadou hodnotou a životním smyslem. Idealizovaným předkům naproti tomu přisuzuje skromnost, nenáročnost a prostotu:

„Dbali proto doma i v poli dobrých mravů, smysl pro společné zájmy převládal, sobectví bylo pranepatrné; právo a mravnost u nich vládly ne tak z moci zákona jako podle přirozené povahy.“³⁹

Podobně jako Livius i Sallustius spatřuje příčinu úpadku v růstu materiálního bohatství a proměně hodnot. Zatímco Livius spojuje úpadek s válkami v Řecku a Asii, Sallustius jej dává do souvislosti s vyvrácením Kartága. V časovém zařazení a vystižení podstaty fenoménu se však oba historikové shodují. Sallustius své stěžejní myšlenky opakuje v obou citovaných historických dílech:

„Ale když prací a spravedlností stát zmohutněl, mocní králové byli válkou zdoláni, divoké kmeny a velké národy mocí podmaněny, když Kartágo, sok římského panství, bylo od kořene vyhlazeno, když všechna moře i pevniny

37 K tomu více Sauerwein 1970, str. 177.

38 Titus Livius, *Dějiny (Od založení Města) I*, předmluva.

39 Sallustius, *Catilinovo spiknutí* 9.

jim byly otevřeny — tehdy začalo štěstí řídit a všechno převracet. Těm, kdo námahy, nebezpečí, nejisté a obtížné doby lehce snášiváli, staly se klid a bohatství, jindy tak žádoucí, břemenem a neštěstím.“⁴⁰

„... až do vyvrácení Kartága lid i senát římský klidně a rozvážně spolu řídili stát a kvůli slávě a moci nebylo mezi občany řevnivosti; strach z nepřátel přidržoval občanstvo k dobrým mravům. Jakmile však onen postrach vymizel z mysli, tu ovšem nastoupilo to, co rádo provázívá úspěch, totiž rozmařilost a domýšlivost.“⁴¹

Při líčení mravního úpadku se Sallustius však neomezuje pouze na moralistické nářky, nýbrž se projevuje i jako dobrý „sociolog“ s citlivým psychologickým vhledem:

„Nejdříve začala růst touha po penězích, pak po moci. To bylo takřka základem všeho zlého, neboť chtivost majetku podryla věrnost, poctivost i ostatní dobré vlastnosti; za ně je naučila domýšlivosti, krutosti, nedbání bohů a víře, že vše je na prodej ... Chtivost majetku však je touha po penězích, po nichž nikdo moudrý dosud nezatoužil. Ta, jakoby zhoubným jedem napojena, proměňuje muže na těle i na duchu v ženu, vždy je bez mezí a nenasytná, ani dostatek ani bída ji nezmenší.“⁴²

Další vlnu úpadku pak spojuje Sallustius s působením Lucia Cornelia Sully a narušením disciplíny v jeho vojsku při tažení proti pontskému králi Mithridatovi IV. v osmdesátých letech 1. stol. př. Kr. :

„Půvabné, rozkošné kraje snadno v dobách klidu učinily drsné myslí vojáky změkčilými. Tehdy prvně přivyklo vojsko římského lidu smilstvu a obžerství, naučilo se obdivovat sochy, obrazy a tepané nádoby, loupit je soukromníkům i obcím, plenit svatyně a hanobit všechno posvátné i světské.“⁴³

Výsledkem tohoto procesu pak byla společnost oddaná divokému konzumu jako nejvyšší hodnotě, jejíž stav popisuje Sallustius vzrušenými slovy:

„Ale nač mám mluvit o věcech, jež neuvěří, kdo je neviděl — o horách, jež mnozí soukromníci dali srovnat se zemí, a o mořích, která dali zasypat? Těm bylo myslím pro smích jejich bohatství, když to, co mohli v slušnosti mít, spěchali hanebně utratit. Ale i sklon ke smilstvu, labužnictví a ostatním neřestem se náramně rozrostl. Mužové se dali zneužívat po způsobu žen, ženy prodávaly svůj stud na ulicích; za lahůdkami proslídili všechno na zemi i v moři. Spát chodili, než cítili potřebu spánku, nevyčkávali hladu ani žízně neb chladu nebo únavy, všechno to zhýčkaně předstihovali. To dohánělo mladé lidi, když se rodinné jmění rozplynulo, k zločinům. Mysl, nasáklá zlými sklony, se nesnadno odříkala rozkoši a tím zuřivěji se oddávala všem způsobům vředelku a utrácení.“⁴⁴

40 Sallustius, Catilinovo spiknutí 10.

41 Sallustius, Válka s Iugurthou 41.

42 Sallustius, Catilinovo spiknutí 10–11.

43 Sallustius, Catilinovo spiknutí 11.

44 Sallustius, Catilinovo spiknutí 13.

Myšlenka o souvislosti morálního úpadku a materiálního blahobytu je – i když ne tak explicitně jako u Sallustia – v drobných epizodních odbočkách rozváděna i u dalších historiků římské republiky, např. u Velleia Patercula:

„Zaznamenejme i přísnot cenzorů Cassia Longina a Caepiona, kteří před stopadesáti třemi lety vyzvali augura Lepida Aemilia, aby se dostavil před soud, neboť si pronajal dům za šest tisíc sesterciů. Kdyby dnes platil tak nízké nájemné, sotva by ho uznali za senátora. Tak rychle se přechází ze správných věcí na nesprávné, z nesprávných na provinění, z provinění do morální propasti.“⁴⁵

Filozofie dějin, jejíž ukázky jsme výše citovali, byla výsledkem racionálního empirického pohledu na vlastní historii i současnost. Ačkoliv mnohdy velmi ostře tepala zlořády současnosti, většinou vycházela vstříc ideologii a politice elity (zejména některých panovníků v době raného císařství) usilující o záchranu upadající společnosti cestou morální obnovy. Avšak vize minulosti byla iracionální a silně zidealizovaná. Jako v případě většiny států, kultur a společenských hnutí, i minulost římské republiky je opředena legendami, které se proměnily v jakési posvátné kulisy pozdější politické propagandy. Velebená skromnost a prostota rané římské společnosti nevyvěrala z nějakého mravního uvědomění, nýbrž byla dána jejím sociálním uspořádáním a především materiální chudobou a civilizační zaostalostí. Antičtí historikové měli nesporně pravdu, když bystře diagnostikovali úpadek svých obcí a států včetně rozboru jeho příčin, mýlili se však, pokud v minulosti viděli cestu hodnou následování a nápodoby.

Závěr: Zlom – úpadek nebo výzva?

Začteme-li se do svědectví římských historiků popisujících soumrak vlastní civilizace v důsledku zbožnění materiálního blahobytu, nemůžeme si nevzpomenout na známý Horatiův verš „Mutato nomine de te fabula narratur“. Ve svém nitru cítíme, že slova římských historiků mají – odmyslíme-li si některé dobové reálie – nadčasovou platnost a že se nás týkají se stejnou naléhavostí jako těch, jimž byla původně adresována. Není divu, že v současném duchovním klimatu představuje zánik římské civilizace hojně diskutovaný fenomén, který nám varovně připomíná jak povrchní publicistika, tak seriózní sociální vědy. Ono historické varování a poučení, které z něj plyne, je však hned dvojit.

Pohled do římských dějin nám totiž neposkytuje jen téměř čítankovou ukázkou rozkladu společnosti v důsledku přebujelého spotřebního sobectví a všech doprovodných jevů včetně násilí, cynismu a všeobecné korupce, ale zároveň příklad osudové slabosti a nepochopení těch, kdo si daného stavu byli vědomi a snažili se jej změnit k lepšímu. Proces, který postihl římskou kulturu, není v dějinách ničím neobvyklým. S pravidelností odpovídající zákonitostem v podstatě neměnné lidské psychiky zasahuje všechny kultury,

45 Velleius Paterculus, Římské dějiny II, 10.

kteřé se vymaní ze stadia prvotní chudoby a v okouzlení nad mocí techniky, racionality a výkonné ekonomiky začnou sebevědomě „dobývat svět“. Spolu s úspěchem však přichází i krize. Ta naše není ničím výjimečná, snad jen svými planetárními dimenzemi odpovídajícími vzájemné propojenosti a rozsáhlosti naší kultury. Římané na tuto krizi své kultury reagovali buď fatalismem, cynickou nevšimavostí a ti osvícenější pak nostalgickým zahleděním do historie doprovázeným moralizujícími kázáními, opěvováním ideální minulosti, jaká se nikdy nekonala, velebením života národů a kmenů, které nakonec jejich kultuře zasadily poslední smrtelnou ránu.

Ve své nostalgii a zálibě v archaičnosti však zapomněli na to, že dějiny se utvářejí novými myšlenkami, hledáním alternativ. Civilizace na své cestě nemůže opakovat, doslova opisovat to, co už se jednou stalo (nebo co se dokonce stalo jen v myslích básníků či idealistických historiků). Ve své agonii nedovedla římská elita nic jiného než byrokratickými příkazy udržovat a vylepšovat stávající systém a snít o minulosti. Když se však v jejím lůně začala šířit myšlenka odkazující k budoucnosti – křesťanské náboženství – dočkala se i ze strany těch nejvzdělanějších představitelů antické kultury jen výsměchu a odsouzení. Nakonec však během několika málo staletí právě toto náboženství proměnilo ducha vyžilé kultury, zachránilo část jejího dědictví, otevřelo Evropu novým myšlenkám a inspirovalo ji k další cestě.

Přehled použité literatury:

Antické prameny:

- AMMIANUS MARCELLINUS, *Soumrak římské říše*. Přeložil Josef Česka. Odeon, Praha 1975.
 DECIMUS IUNIUS IUVENALIS, *Satiry*. Přeložil Zdeněk K. Vysoký. Svoboda, Praha 1972.
 DIÓN Z PRÚSY, *O Euboi neboli Lovců*. Přeložila Růžena Dostálová. In Tribuni výmluvnosti. Odeon, Praha 1974.
 TITUS LIVIUS, *Dějiny*. Přeložili Pavel Kucharský a Čestmír Vránek. Svoboda, Praha 1971.
Portréty světovládců (Historia Augusta). Přeložili Jan Burian a Bohumila Mouchová. Svoboda, Praha 1982.
 GAIUS SALLUSTIUS CRISPUS, *Catilinovo spiknutí. Válka s Jugurthou*. Přeložil Antonín Rausch. Státní nakladatelství krásné literatury a umění, Praha 1962.
 LUCIUS ANNAEUS SENECA, *O dobrodiních*. Přeložil Václav Bahník. Svoboda, Praha 1991.
 GAIUS SUETONIUS TRANQUILLUS, *Životopisy římských císařů*. Přeložil Bohumil Ryba. Odeon, Praha 1966.
 CORNELIUS TACITUS, *Letopisy*. Přeložil Antonín Minařík. Bibliotéka klasiků řeckých a latinských, Praha 1932.
 VELLEIUS PATERCULUS, *Dejiny Říma*. Přeložila Jana Bartosiewiczová. Tatran, Bratislava 1987.

Sekundární literatura:

- BURIAN, J., *Římské impérium*. Svoboda, Praha 1994.
 FERRERO, G., *Der Untergang der Zivilisation des Altertums*. Stuttgart 1922.
 GIBBON, E., *Úpadek a zánik římské říše*. Tatran, Bratislava 1983.
 GOLDSMITH, E., *The Fall of the Roman Empire*. In The Great U-turn, De-industrializing Society. Green Books, Hartland, Bideford, Devon 1988.
 KYSUČAN, L., *Hledání zlatého věku*. SPFFBU G 38, Sociální studia č. 1. Masarykova univerzita, Brno 1996.

- LE GOFF, J., *Kultura středověké Evropy*. Odeon, Praha 1991.
- NOVÁKOVÁ, J. – PEČÍRKA, J., *Antika v dokumentech IIa, IIb – Řím*. Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1960.
- Oxford Latin Dictionary*. Clarendon Press, Oxford 1982.
- PFISTER, K., *Der Untergang der antiken Welt*. Wilhelm Goldmann Verlag, Leipzig 1943.
- SAUERWIEN, I., *Die leges sumptuariae als römische Maßnahme gegen den Sittenverfall*. Universität Hamburg, Hamburg 1970.
- SOROKIN, P. A., *Krise našeho věku*. Tiskařské a vydavatelské družstvo československého obchodnictva, Praha 1948.
- SPENGLER, O., *Der Untergang des Abendlandes*. Verlag C. H. Beck, München 1923.
- TOYNBEE, A., *Change and Habit. The Challenge of Our Time*. Oxford University Press, London 1966.
- WELLS, H. G., *Dějiny světa*. Aventinum, Praha 1926.
- WEST, L. C., *The Economical Collapse of the Roman Empire*. Classical Journal 28, 1932-33, str. 96-106.